
Botka Ferenc

UTÓÉLET – VÁLTOZÓ VILÁGBAN

A kultusz kutatás alaptétele szerint az évfordulós megemlékezések célja az ünneptelt érdemeinek, jelentőségének újabb és újabb megindoklása, rögzítése, jobbik esetben kísérlet a művek elemzésére, mélyebb megértésére.

*

Déry Tibor halálának huszonötödik évfordulóján több szempontból is ez utóbbi szempont kívánkozik az élre. S nemcsak azért, mert lassan letelik az a sokat emlegetett purgatóriumi időszak, amely általában elbillenti a mérleget - feledést vagy a klasszikusoknak járó elismertséget hozva. A letisztulásnak és mérlegelésnek ez az évfordulója ugyanakkor azért sem a szokványosok egyike, mert időközben gyökeres társadalmi változások következtek be, s ezek a gazdaságban, a politikában s a kultúrában is mélyreható változásokat hoztak. Olymértékben, hogy amit egykor Déry életében pozitívnek mondtak, arról ma az ellenkezőjét halljuk; ami korábban „lenn” volt, azt ma a történelem kereke a magasba emelte - legalábbis ezt állítják a leegyszerűsített és hangos népszónoki vélekedések.

Persze, hogy a valóság ennél sokszorosán bonyolultabb, de Déry Tibor munkásságának a megítélése mintha igazolni látszana a fenti primitív megközelítést. Műveinek ismerete és elismertsége halványulóban, már-már eltűnőben. Tünetként elég emlékeztetnünk, hogy nyolc évvel ezelőtt születésének századik évfordulójáról még minden napilap megemlékezett, nem szólva az irodalmi folyóiratokról, a rádióról és televízióról. Ezzel szemben ma, 2002-ben az új évfordulóról egyedül a *Nők lapjában* olvashattunk egy rövidke glosszában.¹

Amikor konferenciánk szervezése megindult, s az irodalomtudományi szakma érdeklődve fogadta a számvetés gondolatát, kezdetben azt fontolgattam, mi lenne, ha az eltávozott és a feledésbe kényszerített nevében írnék köszöntőt a jelenlévőkhöz, amely felsorolná a róla elterjedt méltatlan pletykákat, félreértéseket és csúsztatásokat. Hamarosan rájöttem azonban arra, hogy minden tetszetőssége ellenére ez a gesztus nem illene az érdekelthez. nemcsak azért, mert szöges ellentétben áll Déry közismert

büszkeségével, hanem, mert a tiltakozásnak ez a formája szükségszerűen leegyszerűsítene, s így nem lenne elég meggyőző és eredményes.

Maradtunk tehát a szokványos formánál – a tények szókszavú, ám hiteles felsorakoztatásánál.

1977-et követően Déry műveinek megjelentetésében a folyamatosságot elsősorban az életműkiadás jelentette. 1979-ben a Szépirodalmi Kiadó közzétette cikkeinek *Botladozás* című gyűjteményét, majd 1982-ben a sorozatot záró *A napok hordalékát*. A többi mű újraközlését ezt követően elsősorban az *Olcsó Könyvtár*, a *Diákkönyvtár*, majd a *Magyar Remekírók* sorozatai vállalták.² Önállóan egyedül a *Kedves bópeer...!* (1979), a *G. A. úr X.-ben* és *A kiközösítő* (1983), illetve a *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* (1988) jelent meg a hivatalos (állami) kiadóknak a gondozásában ugyanakkor azonban már ekkor is voltak évek – 1983 és 1987 között – amikor e tekintetben teljes csönd honolt itthon Déry körül. (Hacsak nem vesszük tekintetbe 1986-ban *Az ámokfutó* kispéldányszámú és szűk körben hozzáférhető múzeumi kiadását.)

A külföldi publikációk időbeli megoszlása hasonlít a hazaihoz; mennyiségileg az is csökkent, bár átfogja az egész életművet: *Az óriás-csecsemőtől A befejezetlen mondaton* és a *Feleleten keresztül A félfülüig* és a *Kedves bópeer...!-ig*.³ Végül itt említjük meg a szomszéd országok magyar nyelvű utánközléseit is, amelyek sorában a romániai *Kriterion* kötetei álltak az élen.)⁴

A róla szóló írások követték a kiadásokból is kivehető irányt. A napi kritikák mechanikusan ismertették a recenzálásra váró kiadványokat; igaz, a sajtó időnként helyet adott egy-egy érdemes eszmecsereinek is, mint például a TIT és a Rádió közös sorozatában, a *Gyorsuló időben* megtartott *Az ironia Déry Tibor műveiben* című kerekasztalbeszélgetés.⁵ Ehhez kapcsolódva megállapítható, hogy ekkor még változatlan maradt az író pályája iránti irodalomtörténeti érdeklődés: Szalai Anna *Csereforgalom* című kismonográfiában elemezte a magány és közösség viszonyát Déry regényeiben (1982), Oltyán Béla kandidátusi értekezésben foglalkozott a pályakép egyik meghatározó elemével (*Déry Tibor parabolái, 1985*)⁶, s helyel-közzel egyetemi szakdolgozatok is készültek, mint például Temesi Ferencé – Déry lírájáról vagy Mesterházi Gáboré a pályakezdés kérdéseiről.⁷ Mindez ugyanakkor nem fedheti el az író emlékéét, életművét körülvevő légkör lassú lehülését, aminek egyfajta velejárója volt, hogy a napilapokban érdemi közlemények hiányában⁸ megszorodtak a nem túl súlyos életrajzi visszaemlékezések.

Ezt a folyamatot az író hagyatéka körüli huzavona érzékelteti a legbeszédesebben. 1979 őszén még rendben megtörténik a Varga Imre készíttette síremlék ünnepélyes felavatása a Farkasréti temetőben⁹, majd a szoboravatás és emléktábla állítás is Tamás-hegyen.¹⁰ A feleség, Böbe néhány héttel később bekövetkezett halála után azonban gondok keletkeztek. A házaspár örökös nélkül hunyt el. A végrendelet a vagyont egy kuratóriumra bízta azzal, hogy a kéziratokat, a könyvtárat, a relikviákat adja át a Petőfi Irodalmi Múzeumnak; az ingatlanokat azonban pénzzé kellett tennie, hogy alaptőkéjét megteremthesse. Kézenfekvőnek látszott: az egyiket érdemes lenne az államnak megvennie, hogy ott emlékházat rendezzen be. Ám a rendszer állítólagos „kegyeltjének” az otthonára nem tartott igényt sem az állam, sem Veszprém megye. Végül mindkettőt Kodály Zoltán özvegye vette meg, aki úgy vélte: új magántulajdonával azt tesz, amit jónak lát. Egyik első dolga volt, hogy a Tamás-hegyi villából kitesékelte Sigmond Olivér nemrég felavatott szobrát és a Déry alkotómunkásságára utaló emléktáblát. Az irodalmi nyilvánosság ugyan tiltakozott, de „felülről” most sem kapott támogatást. Az eltávolított emlékek csak hosszú idő után találták meg végleges helyüket: a tábla a balatonfüredi Lóczy Lajos gimnáziumban, a szobor a tóparti Tagore sétányon.¹¹

Az íróval szembeni ellenérzéseket a legnyíltabban egy végzős egyetemista, Sneé Péter szakdolgozata fogalmazta meg a nyolcvanas évek elején – az ifjúság szókimondásával és szigorával. Ráadásul a börtönt követő „megalkuvásban” látta Déry alkotásainak meghatározó motívumát, egyben azt is sugallva, hogy Déry jóléte és elismertsége egyenes arányban áll a politikai vezetéssel való szoros kapcsolataival.¹² Véleményével nem állt egyedül, lényegében véve hasonlóan vélekedett a formalódó ellenzék is a *Beszélő* induló számaiban.¹³ (Sneé mentségére legyen mondva – néhány év múlva nagyobb beleérzéssel és megértéssel idézi fel Déry alakját, ekkor már felpanaszolva műveinek halványuló jelenlétét.)¹⁴

Az első évtized utóéletének mérlegét Sükösd Mihály vonta meg *Déry hiánya* címmel 1987-ben, szembesítve az életművet az irodalom új értékeivel, többek között az új regénnyel, s elkeseredve állapítva meg, hogy irodalmi köztudatunk Kazinczy óta csak vagy-vagyokban tud gondolkodni, s az új nevében elfordul a régigtől.¹⁵

Mindezzel természetesen egyetértve – ma már úgy látjuk, hogy a kérdés valamivel bonyolultabb, ha többszörös áttételen is, de a változásba

belejátszott, hogy az 1977 és 1987 közötti évtized alapvetően különbözik az azt megelőző tíz évtől, amikor még erőteljesen érvényesültek az un. új gazdasági mechanizmus előnyös hatásai: a nemzeti jövedelem 1966–1970 között évi 6,8 %-os, 1971–1975 között 6,5 %-os volt,¹⁶ s a szocialista társadalmi berendezkedés életképességét látszott alátámasztani. Ezzel szemben a nyolcvanas éveket a lassú stagnálás, a Nyugatnak való eladósodás, majd a helsinki értekezlet nyomán az eszmék szabad áramlása és a demokratikus ellenzék megerősödése jellemezte. Amihez – ismét csak távolról és közvetetten hozzá kell számítanunk a kultúra szerkezetének világméretű változásait, a sokat emlegetett guttenberg galaxis zsugorodását, a vizualitás előretörését. Mindez régimódi színezetet adhatott Déry elkötelezettségének és „hagyományos” kifejezőmódjának. „Hanyatlása” legfontosabb okának azonban végső soron a vele kapcsolatos ismeretek hiányát és hamis legendák, látszatok felerősödését látjuk. Hogy „komformista” volt, hogy „futtatottan” minden egyes sora megjelent, hogy rendkívüli anyagi jólétét politikai kivételezettségének köszönhette.

Nem e suba alatt terjedő vádak cáfolata a feladatunk, de nem hallgathatjuk el, hogy a valóságban Déry számos írása, így a *Sirályháton* című novellája és a *Dr. Nikodémusz Lázár híres útikalandjai* kisregénye még élete utolsó éveiben sem kaphatott nyomdafestéket, hogy az *Ítélet nincs*, az *Ének a városról*, a *Kyvagiokén* című írásaiból pedig hosszú passzusokat hagyott ki a cenzúra;¹⁷ nem szólva arról, hogy időskori szkepszise gyökereiben támadta a szocialista eszméket lobogtató politikai gyakorlatot s általában civilizációnk pusztító eltömegesedését.

S nem hagyhatjuk szó nélkül az anyagi kivételezettség körüli mendemondákat sem. A Lotz utcai ház és a Tamás-hegyi „tanya” ugyanis nem állami juttatás volt: írói jövedelem állt mindkettő mögött; s ennek is nagyobbik részét a külföldi fordítások adták. Mindezt és a „futtatást” érdemes szembevetni az egykori Kiadói Főigazgatóság nemrég közzétett iratanyagával az 1961–1970-es évekből.

1964-ben Dérynek itthon egyetlen munkája, a *G.A. úr X.-ben* jelent meg – szemben Illyés Gyula kilenc, Passuth László hét, Németh László és Szabó Magda négy-négy kötetével. ugyanakkor 1966-ban Déry hét könyvéért kapott külföldön honoráriumot (a hazai szerzők közül egyedül Lukács György előzte meg tizenegy kiadással), ugyanakkor itthon változatlanul csak egy művel, *A kiközösítővel* szerepel a listán. Ami pedig magát a jövedelmet illeti: 1971-ben – Déry csupán a hetedik a legmagasabban

dotált írók között rangsorában. E számokat érdemes pontosan is felidézni (bár az előítéletek és csúsztatások ellen nehéz s nagyon kis hatású a tényekkel való érvelés): Az első helyen Berkesi András áll 1 727 805 forinttal, követői: Németh László (1 027 613), Illyés Gyula (955 044), Szenes Iván (873 303), Passuth László (829 313), Juhász Ferenc (621 292), Lukács György (508 400), Déry Tibor (482 300) és szoros követői: Örkény István (470 100), Szakonyi Károly (357 247). A számok természetesen forintban értendők – és önmagukért beszélnek.¹⁸

Végül nem hagyhatjuk említetlenül azt a kevésbé ismert momentumot, amely szintén hozzájárult Déry jelképes elmagányosodásához – s ez az érdekelt egykori szabadcsapatos magatartása: a maga útját járva nem kívánt csatlakozni sem a kurzushoz, de az ellenzékhez sem. Szándékát a legegyértelműbben élete utolsó évében nyilvánította ki, amikor nemzedéktársaival együtt nem írta alá a cseh liberálisok, a Charta 77 üldözése elleni tiltakozást.¹⁹ Politikai – művészi magányosságának maga is tudatában volt, s néhány évvel korábban az alábbiakban jellemezte azt egy német újságírónak adott interjúban:

„Magyarországon (ma) – mint minden diktatórikusan kormányzott országban – két társadalom létezik: az egyik éles, talán hallgatag ellenzökként lép föl; a másik védelmezi a fennállót. Világosabban kifejezve: egy írónak sok olvasója lehet akik – az ellenzékéből valók – benne vélik megtalálni a nyelvüket. Ezáltal több olvasója van, mint amennyit tulajdonképp megérdemelne. A társadalom másik része, amelyik a fennállót óvja és védelmezi, ez esetben természetesen elutasító magatartást tanúsít az íróval szemben. A baj az, hogy a mi átpolitizált világunkban minden szót politikusan mérlegelnek és magyaráznak. Ebből következik, hogy az írókat mindekét oldalról félremagyarázzák; még ha objektív valóságot fejez ki, akkor is meghamisítják azáltal, hogy két réteg másképp értelmezi.”²⁰

Írói szándék és a társadalmi befogadás ellentéte tovább tágult a rendszerváltozást követően. Déry közismert szocialista meggyőződését sokan eleve azonosították azzal, ami megbukott. A „nagy kísérlet” maradéktalan hívét láttatták benne, akinek életműve a fordulatot követően egyszerűen értékét veszítette, s „döglött kutyaként” a történelem szemétdombjára utasították.²¹ – Elég szerencsétlenül éppen ez idő tájt jelent meg a Déryt egyébként tisztelő **Eörsi István *A kompromisszum*** című drámája is (Békéscsaba, 1992), amely az író állítólagos „kiegyezését” tűzte pellengérré. – A kérdést máshonnan megközelítve: a szellemi élet

nagy „átrendeződésében” Déry csoporton/szekértáboron kívül maradt, s ő, aki már nem védhette magát – egyfajta bűnbakká nevezetett ki, aki-ről nyugodtan lehetett bármit állítani.

A hallgatás, az elhallgattatás különösen a könyvkiadás területén volt a legfeltűnőbb. Az asztalfiókban maradt *Sirályháton – Dr. Nikodémusz Lázár útikalandjai* (1993) közreadását követően mindössze három olyan mű akadt, amelyben üzletet láttak közreadóik: a *Niki* (1994, 1995) – néhány rövidebb elbeszélés kíséretében²², a hajdan nagy sikert arató *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* (1993, 1998)²³, illetve a börtönhöz köthető *G. A. úr X-ben* (1998). Az elbeszélések önálló felelevenítésére egyedül egy vidéki kiadó vállalkozott *A portugál királylány* címmel (1999)²⁴, illetve egy tágabb érdekű válogatás, amely a *Kossuth díjas Írók* című sorozat számára kívánt képet adni az egész életműről (2002). A teljesség kedvéért meg kell még említenünk egy „bújtatott” publikációt *A magyar dráma gyöngyszemei 12., Avantgárd színművek* című kötetében (2000), amely *Az óriáscsecsemőt* is közzétette; továbbá a Hungar Hotels egy tiszavirág-életű és kispéldányszámú vállalkozását, amely szállodavendégeinek ingyen kínálta olvasásra – és elvitelre – *Holibri* című sorozatát, illetve annak első füzetét, Déry *Szerelem* és *A portugál királylány* elbeszéléseinek német és angol fordítását (*Liebe-Love*, 1992.)

Megjegyezzük: a rádió és a televízió a könyvkiadásnál jóval bőkezűbb volt. Déry születésének százéves évfordulóján előbbi műsorra tűzte *Az óriáscsecsemő* és *A két kerékpáros* című abszurd drámákat, utóbbit többször is felelevenítette *A befejezetlen mondat*, a *Szerelem*, a *Simon Menyhért születése* című filmeket – feltehetően előnyös anyagi megfontolásokból is.

Az irodalomtörténet szerencsére továbbra sem követte a negatív közvélekedést. Pomogáts Béla 1989 őszén Déry 1956-os szerepére emlékeztetett²⁵, Horgas Béla és Levendel Júlia által közzétett *Leveleskönyv* (1989) című gyűjtemény a korábbi évtizedek szellemi ellenállását dokumentálta, s nyilvánosság elé tárta Déry és a felesége közti levelezést a börtönévek alatt. Standeisky Éva alapműnek tekinthető monográfiájában (*Az írók és a hatalom*, 1996) rajzolta meg 1956 történéseit, a forradalmárok elleni repressziót és a kádári konszolidáció kezdetét. Mindebben értő beleérzéssel idézve fel Déry letartóztatását és visszatérését (a maga ellentmondásaival). S nem hagyhatók említés nélkül azoknak a kutatásai sem, a Párizsban élő Georges Baalé, Bori Imrée, Deréky Pálé, Kiss Endrée, akik Déry dadaista és szürrealista korszakának értelmezésében

érték el kiemelkedő eredményeket.²⁶ (Georges Baal azzal is, hogy a Pompidou központban előadatta *Az óriáscsecsemőt*, majd az *Ébredjétek fel* című hosszú költeményt 1991-ben, illetve 1992-ben.) Külön hívjuk fel a figyelmet ezúttal is a visszaemlékezőkre, akik emberközelségre hozták Déry hétköznapjait és alkotásainak keletkezését, sorsát. Domokos Mátyás és Réz Pál beszélgetésére például, amely a *G.A. úr X-ben* megjelenése körüli huzavonát idézte fel;²⁷ Abody Béla írásaira, akinek *Emlékeztem pályája* (1987) című kötetének java részét a Déryre vonatkozó részletek töltik ki. Vagy a Petőfi Irodalmi Múzeum *Kortársak Déry Tiborról* című interjú-gyűjteményét 1994-ből, amelyben tizennyolcan mondták el emlékeiket; majd 1995-ben Pomogáts Béla *Vázlat az egésszről* címmel egybegyűjtötte elemzéseit, az író tizenegy regényéről mondják el érdekesebbnél érdekesebb emlékeiket. – Bár nem hallgathatjuk el, hogy az egyre nagyobb számban jelentkező memoárirók között számosan akadtak, mint például Szántó Piroska, Karinthy Ferenc vagy Heller Ágnes, akik ezt a műfajt használták fel arra, hogy Déry iránti ellenszenvüket kinyilvánítsák.²⁸ Vas István egyenesen butasággal hozza egykori barátjának politikai magatartását összefüggésbe;²⁹ majd azt állítja, hogy állítólagos kártyaadósságainak rendezése miatt kért és kapott 1944 őszén kétezer forintot Márai Sándortól, – elfeledve azt a ma már közismert tény, hogy ezekben a hónapokban Déry intézkedését nem a kártyázás, hanem a törvényen kívül rekesztettek segítése, bújtatásukhoz szükséges pénzüsszegek felhajtása és közvetítése jellemezte.³⁰ (Szomorú, hogy e sokszor nem is tudatos ferdítéseket – köztük Heller „állítását” Déry „korrup” természetéről – nehezen vagy alig ellensúlyozzák azok a visszaemlékezők – mint például a lengyel ellenállás vezető egyénisége, Herling-Grudinski vagy Tamás István, a *Népszabadság* egykori munkatársa, akik az író hiteles nézeteiről vagy a hatalommal való folyamatossá huzakodásairól – és nem „kiszolgálásáról” – szólnak.³¹)

Végül álszerénység lenne szó nélkül hagynunk saját munkálkodásunkat, amely a filológia eszközeivel igyekezett Déry különféle szellemi kapcsolódásait megvilágítani a *Déry Tibor és Berlin* (1994) a *Megnyugodva és megbékélve* (1994) és *Déry Tibor feleletei avagy a befejezett mondat* (1994) című tanulmányköteteinkben, illetve a *Déry Archívum* című kiadványsorozatban, amely az írónak az életmű-kiadásból hiányzó írásait tette, illetve teszi közzé – immár a közeljövőben megjelenő kilencedik és tizedik kötetében.

A kilencvenes évek Déry képére tekintve ugyanakkor nem tagadható, hogy az irodalomtörténet-írás viszonylagos aktivitása ellenére – az

idő előrehaladtával – az tovább halványodott. Az író születése századik évfordulójának nyomtatott megemlékezései – amelyekhez hozzá kell tennünk a Petőfi Irodalmi Múzeumban tartott konferenciát és annak előadásait közzétevő *D.T. úr az X-ben* (1995) című kötetet is – még azt mutatják, hogy az író többé-kevésbé jelen van a nyilvánosságban, ám nem feledtethetik, hogy a magyar nyelvterületen egyetlen városban, Újvidéken tartották fontosnak, hogy napilapban, a *Magyar Szóban* és folyóiratban, a *Híd*ban különszámként terjedelmes és tartalmas összeállításokban (Bányai János, Bori Imre, Cseh Márta, Fehér Katalin, Franyó Zsuzsanna, Gerold László, Horkai Kiss Éva, Láncz Irén, Toldi Éva, Utasi Csaba írásaival) használják fel az évfordulót arra, hogy az ünnepeelt munkásságáról érdemi méltatást adjanak. Részeként annak a folyamatnak, amely már negyedszázada élénk érdeklődéssel kísérte Déry avantgárd korszakát az újvidéki egyetememen³².

A kilencvenes évek második felében a korábbi negatív folyamatok tovább erősödtek. A csend Déry körül tapasztalhatóan növekedett. Az okok ismerősek, a felsoroltakhoz talál nagyobb hangsúllyal tehető hozzá az 1977 után „színre lépő, az elbeszélésmódot lényegileg módosító posztmodern szerzők jelenléte, akik bizonyos mértékig Déry Tibor köpönyegéből bújtak elő, s akik 1985-től a Déry Alapítvány jutalmazottjai is voltak.”³³ S csendben, időnként nem is nagyon rejtőzködve jelentkezett egy kártékony fertőzet – az antiszemizmus is.³⁴ Déry 1989 után kialakult „prügelknabe” szerepéhez tartozik, hogy ugyanakkor az ellenkező oldalról viszont azzal vádolták: munkásságával tevékenyen hozzájárult a magyar irodalom zsidótlánításához.³⁵

Ilyen körülmények között eseményszámba ment a Rubicon kiadó *Magyar Génius* (2001) című tanulmánykötete, amely Tarján Tamás tollából méltó szinten és környezetben méltatta Déry írói teljesítményét; illetve az Alexandra Kiadó már említett *Kossuth Díjas Írók* sorozata, amelyben Pomogáts Béla portréja és válogatása mutatta be a kitüntetettet.

E kötetnél külön is meg kell állnunk, mert koncepciójában példaértékűen tanulmányozható az az irodalompolitikai törekvés, hogy a 21. századba is átmentse Déry írói értékeit. Oly módon, hogy az életműből kiemeli azokat a szálakat, amelyek elnyerhetik korunk új olvasójának az elismerését; más szóval – azokat a vonatkozásokat, amelyek az előző rendszer bírálatát tartalmazzák, mindenekelőtt Déry 1956-os szereplését és börtönbüntetését. A törekvés méltánylásra érdemes, s ugyanakkor hatásos is, hiszen az életrajznak ezeket a részleteit az író ellenfelei is

elismerték – már a nyolcvanas években.³⁶ Hogy ez a törekvés mennyire élő, azt nemcsak a börtönben írt *G. A. úr X-ben* újrakiadása, hanem a róla írt tanulmányok megszaporodott száma is látványosan alátámasztja.³⁷

Az évfordulót megtisztelő konferenciához közeledve ugyanakkor nem hallgathatjuk el kétségeinket sem: helyes-e ha a kor felszíni mozgásaihoz igazodva az irodalomtörténet csak azt vizsgálja, ami így látószögébe sodródik? Nem az-e a feladata, hogy az életmű egészét vizsgálja, s nyíltan, pontosabban: elemezve szóljon annak „kényes” kérdéseiről, netán ellentmondásiról is? Nem hamisítjuk-e meg Déryt, ha nem szólunk politikai naivitásáról, tévesnek bizonyult gesztusairól, egyes művek, így a *Felelet* látványos nekilendüléséről, majd kudarcáról?

Talán nem tévedünk, ha az egész mellett kardoskodunk: a konferencia szervezőinek azon szándékát kifejezve, hogy a megszólalók hitelesen és tényszerűen járják körül az életmű régi és új vonatkozásait, megfogalmazva azok legfontosabb üzeneteit – az élet, a világ változásainak szenvedélyes megfigyelését, a kételkedő és kritikus gondolkodás szabadságát és sokszínűségét.³⁸

Közös munkánkkal, erőfeszítéseinkkel talán hozzá tudunk így járulni Sükösd Mihály már öt évvel ezelőtt megfogalmazott proficiájához: lesz még Déry időszerű.³⁹

JEGYZETEK

- ¹ Déry Tibor – *a Képzelt riport... szerzője.* = Nők Lapja 2002. aug. 14. 33. sz. 10.
- ² *Az Olcsó könyvtárban a Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról – A félfülű* (1979), *a Vidám temetés* (1983) és *A kiközösítő* (1987), *a Diákkönyvtárban a Niki és más történetek*, (1979) illetve *a Niki s egyéb elbeszélések* (1989), *a Magyar Remekírókban A befejezetlen mondat* (1980) és *a Válogatott versek, kisregények, novellák - Ítélet nincs* (1990).
- ³ Minthogy műfajunk nem a bibliográfia, elégedjünk meg annak rögzítésével, hogy *Az óriáscsecsemőnek francia* (1983) és *angol* (1993), *A befejezetlen mondatnak cseh* (1980) és *nyugatnémet* (1986), *a Felelet első kötetének cseh* (1987), *a Nikinek finn* (1979), *nyugatnémet* (1984), *a G.A. úr X-bennek lengyel* (1979) és *katalán* (1992), *A kiközösítőnek kelet-német* (1979), *a Kedves bópeer...!-nek dán* (1979), *francia* (1979), *észti* (1982) és *német* (1991), *az Ítélet nincsnek svéd* (1989), *A félfülűnek lengyel* (1979) és *szerb* (1991), valamint az elbeszéléseknek egy *Fröhliches Begräbnis* című válogatása jelent meg.
- ⁴ *L. A befejezetlen mondat* (Bukarest, 1978), *Niki* (Újvidék, 1979), *G.A. úr X-ben* (Bukarest, 1989).

- ⁵ *Az irónia Déry Tibor műveiben.* BÉLÁDI Miklós, BODNÁR György, POMOGÁTS Béla, SZABOLCSI Miklós beszélgetése. = Jelenkor 1980. jún., 6.sz. 549–557.
- ⁶ Munkája sajnos könyv alakban nem jelent meg. Kutatásainak terjedelmes részpublikációt Déry Tibor és *Berlin* (1994) című könyvünk 92. oldalán összesítettük.
- ⁷ Részközléseik: TEMESI Ferenc: *Déry Tibor költő világa.* = Új Írás 1991. máj., 5.sz. 74–82., MESTERHÁZI Gábor: *Déry pályájának indulása.* = Irodalomtörténet 1994. 1/2.sz. 148–155.
- ⁸ L. pl. GARAI Gábor: *Törmelék Weimarból, Wartburgból.* = Magyar Nemzet 1985. dec. 24., Nemes György: *Déry Tibor az ÉS munkatársa.* = Élet és Irodalom 1986. febr. 14. 7. sz. 5., Baráth Lajos: *Déry tejeskávéja.* = Magyar Nemzet 1987. febr. 28. 50. sz. 5.
- ⁹ Az avatóbeszédet Juhász Ferenc mondta, 1. *Déry Tibor két éves hiánya.* = Új Írás 1979. dec. 12., 12. sz. 71–72.
- ¹⁰ A mellszobrot Sigmond Olivér készítette, az avató-ünnepségen Illyés Gyula emlékezett az íróra, 1. SZEKÉR Ernő: *A füredi köszöntő emléke.* = Napló (Veszprém) 1982. aug. 18. – Az avató-beszéd teljes szövege: *Déry Tibor – a Helikonján.* In I. Gy.: *Naplójegyzetek 1979–1980.* Bp., 1994. 140–143.
- ¹¹ Új felavatásai (az emléktáblái): POMOGÁTS Béla: *Kertből az országútra.* = Élet és Irodalom 1982. nov. 19. 47.sz. 2., (a szoboré): LŐRINCZE Lajos: *Képzelt beszélgetés egy szobor avatásán.* = Tiszatáj 1989. nov., 11.sz. 44–49. – A jogi huzavona fő vitaírása: Tamás István: *A Déry-villa titka.* = Élet és Irodalom 1986. máj., 5. – A helyi kultusz összefoglalása: PRAZNOVSZKY Mihály: *Az író és a táj kapcsolatának megközelítési lehetőségei.* In D. T. úr X.-ben. Bp., 1995. 100–114.
- ¹² SNEÉ Péter: *Az 1956 utáni Déry.* = Irodalmi Újság 1986. 1.sz. 11–16.
- ¹³ Pl. az 1982-ben megjelent *Zabolátlan szerkesztők és Aki dolgozik boldogul* cikkek rövid utalásait, in *Beszélő.* Összkiadás. Bp., 1992. 1. köt.
- ¹⁴ SNEÉ Péter: *A hézagok metsző, süvítő jó szele.* = Stádium 1991. 3.sz. 46–52.
- ¹⁵ SÜKÖSD Mihály: *Déry hiánya.* = Élet és irodalom 1987. szept. 18. 38. sz. 5., 8.
- ¹⁶ L. ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Bp., 2000. 440.
- ¹⁷ E szövegeket és „történeteiket” 1. a *Déry Archívum Barátságos pesszimizmussal* c. kötetében.
- ¹⁸ In *Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból 1961–1970.* Szerk. Tóth Gyula. Bp., 1992. 228–230., 359–361., 501–516.
- ¹⁹ A kérdés részleteit 1. Dérynek a Charta 77-ről adott interjójának bevezetőjében: *Barátságos pesszimizmussal.*
- ²⁰ Eredeti megjelenése: Adalbert Reif: *Zwischen Vision und Wirklichkeit.* = Die Tat (Zürich) 1972. aug. 5. Nr. 182.21–22. – CSALA Károly fordítása: *Barátságos pesszimizmussal.*
- ²¹ L. BÁN Zoltán András kritikáját a *Sirályháton – Dr. Nikodémusz Lázár híres útikalandjai* c. kötetről *Virágnyelven.* = *Beszélő* 1993. júl. 17. 28. sz. 28.
- ²² *Két asszony – Szerelem – Niki* (1994) a Cicero kiadásában, *Niki és más történetek* (1994) a *Kutyatár, Niki – Szerelem* (1995) a *Matura Klasszikusok* c. sorozatban.
- ²³ 1993-as kiadásában *A félfülű* c. kisregény is megtalálható.
- ²⁴ A Réz Pál szerkesztette kötetet a pécsi *Jelenkor* kiadó jelentette meg.

- 25 POMOGÁTS Béla: *Atlantiszi emlékeim*. Magyar Napló 1989. okt. 27. 3. sz. 6.
- 26 Georges Baal munkái közül elsősorban a *Le bébé géant* lyoni kiadásához készült tanulmányait, az *Arion* 1988-as kötetében megjelent, az *Énekelnek és meghalnak* kötetéről írt dolgozatát, illetve a magyar szürrealizmust dokumentáló kötet, a *Mélusine* (Paris, 1995) körüli fáradhatatlan munkáját említjük. L. még Deréky Pál értő elemzését a *A vasbetontorony költői* c. kötetében (Bp., 1992. 23–27.), Kiss Endre összehasonlító szemléjét *Az óriáscsecsemőről* az Eva Reichman szerkesztette *Avantgardistische Literatur aus dem Raum der (ehemaligen) Donaumonarchie* c. tanulmánykötetben (St. Ingbert, 1997. 63–70.), s nem hagyhatjuk említetlenül két fiatal: Seregi Tamás és H. Nagy Péter megközelítéseit ugyancsak *Az óriáscsecsemőről* a *Literatura* 1998. 4. számában. (Bori Imre kezdeményezése nem kíván adatolást.)
- 27 DÉRY Tibor: *G.A. úr X.-ben*. DOMOKOS Máttyás sorozata. Beszélgetőtárs: Réz Pál. = *Forrás* 1994. 2. sz. 55–61.
- 28 L. SZÁNTÓ Piroska: *Bálám számara* (1982), KARINTHY Ferenc *Napló* (1993), HELLER Ágnes *Bicikliző majom* (1998) című köteteit.
- 29 MESTER Ákos interjúja: *Egy író nem lehet úriember*. Vas István az ötvenes évek irodalmi megpróbáltatásairól. = 168 óra 1989. aug. 22. 16. sz. 20–21.
- 30 VAS István: *Déry Tibor és a kártya*. = *Kortárs* 1991. jún. 6. sz. 20. – Az ellenállási mozgalomhoz 1. Demény Pál és Déry beszélgetését a *Barátságos pesszimizmussal* c. kötetben.
- 31 L. HERLING-GRUDINSKI: *Déry Tibor a kádári amputációról*. = Magyar Napló 1991. jún. 14. 4. sz. 26., vagy Tamás István: *Déry és a Népszabadság*. In *D. T. úr X.-ben*. Bp., 1995. 127–132.
- 32 E céltudatos munka maradandó emléke a *Hungarológiai Intézet Értekezések monográfiák sorozatának* 10. *A magyar irodalmi avantgardról* című füzeté (1985), amelyben Bori Imre, Thomka Beáta és Utasi Csaba írt Déryről.
- 33 L. SEREY Éva: *A lázadó vízcsöpp* c. írását Déry születésének századik évfordulóján. = *Élet és Irodalom* 1994. okt. 21.
- 34 Először 1994-ben találkoztam vele, amikor egy napilapnak felajánlottam a Ruffy Péterrel készített interjúmat Déryről. Egy volt kollégám somolyogva jegyezte meg: – Jól választottad az interjúalanyt, az biztosan „elviszi” Déryt. Csak lassan fogtam fel akkor is a célzás egyértelmű háttérét.
- 35 HELLER Ágnes: *Zsidótlánítás a magyar zsidó irodalomban*. In *A határ és a határolt*. Törprengések a magyar zsidó irodalom létformáiról. Szerk. Török Petra. Bp., 1997. 349–362.
- 36 E jelenség jól érzékelhető a *Beszélő* évfolyamaiban, amelyek közlik Dérynek a Petőfi Kör sajtóvitáján elmondott beszédét (18. sz.) illetve néhány kortársának, Erdei Sándornak, az Írószövetség egykori titkárának vagy Vásárhelyi Miklós-nak a visszaemlékezéseit (17., 24–25. sz. In *Beszélő*. Összkiadás. Bp., 1992. 2. köt. 532–553., 446–460., 3. köt. 338–347., 485–495.)
- 37 A regény első friss szellemű elemzése: Urbán László: *Déry utazása X.-ben*. = *Új Írás* 1989. júl. 7. sz., 97–103.
- 38 WUTKA Tamás: *Déry Tibor üzenete*. = *Lyukasóra* 2000. jan. 1. sz., 28.
- 39 SÜKÖSD Mihály: *Déryre nézve*. = *Népszabadság* 1997. aug. 18. 192. sz. 10.